

Psalm 136:1b, etc. – Hoe vertalen we het refrein?

Psalm 136 bezingt Gods goedheid: zijn wonderwerken, de bevrijding en bescherming van zijn volk, zijn zorg. Deze psalm staat bekend als het ‘grote Hallel’ (*‘hallel ha-gadol’*, het grote Loflied). Het bestaat uit 26 verzen, waarvan de eerste helft een danklied is, de tweede helft een refrein. In de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen* klinkt dit als volgt:

‘Zijn loyale goedheid is er voor altijd!’

In het blad *Interpretatie* van maart 2011 stond een recensie van deze vertaling; die staat ook te lezen op deze site bij de reacties in de pers. Naast de waardering voor het poëtische karakter van de vertaling en voor de toepassing van het acrostichon, stond daarin ook een opmerking over het refrein in Psalm 136. Dr. A.J.C. Verheij schreef daar:

“Natuurlijk, niemand weet wat het Hebreeuwse *chesed* precies betekent, maar zesentwintig keer ‘loyale goedheid’ in Psalm 136 is wat veel van het goede.”

Daarmee bedoelt hij natuurlijk niet dat de zesentwintig herhalingen op zichzelf een bezwaar zouden zijn, dat is immers de grondtekst en iedere vertaling volgt dat stramien. Nee, hij is kennelijk van mening dat het streven naar een nauwkeurige weergave van het grondwoord “**chésed** hier afbreuk doet aan de dynamiek van het refrein.

Daarbij moet natuurlijk worden opgemerkt dat het refrein in het Hebreeuws betrekkelijk kort is, zes lettergrepen slechts. Men zou zich als vertaler natuurlijk ten doel kunnen stellen een vergelijkbare compactheid te realiseren en een aantal vertalingen slaagt daar ook uitstekend in. Toch is compactheid niet het enige poëtische aspect.

Daarbij is natuurlijk ook de vraag, en Verheij stipt dat terecht aan: Wat is de betekenis van de grondtekst en wat is daarvan de juiste vertaling? En is daartussen een spanningsveld? En wat zou dan te verkiezen zijn?

Ter oriëntatie volgt op de volgende bladzijde een overzicht van een aantal vertalingen.

Psalm 136:1

regel 1

Transliteratie: hoodoe la.JHWH kié-Tóov
Woord voor woord: looft / brengt dank aan Jehovah want goed

Statenvertaling: Looft den HEERE, want Hij is goed;
Herziene Statenvertaling: Loof de HEERE, want Hij is goed,
NBG: Looft de HERE, want Hij is goed,
Gerhardt/van der Zeyde: Looft de Heer, goedertieren is hij,
Willibrordv. (1996): Prijs de HEER, want Hij is goed
Groot Nieuws Bijbel: Breng hulde aan de Heer, want hij is goed!
NBV: Loof de HEER, want hij is goed
Naardense Bijbel: Brengt dank de ENE, want hij is goed,-
NW: Dankt Jehovah, want hij is goed:
Herziene NW (2017): Dank Jehovah, want hij is goed.
TLVG: Brengt Jehovah dank, want Hij is goed,
NIV: Give thanks to the LORD, for he is good.
Soncino – The Psalms: O give thanks unto the LORD, for he is good,
A.C. Feuer - Tehillim: Give thanks to HASHEM for He is good,
Buber/R. – Preisungen: Danket IHM, denn er ist gütig,
Baethgen: Dankt Jahve, denn er ist gütig,
Rudolf Kittel: Dankt Jahwe, denn er ist freundlich,
Hans Schmidt: Dankt Jahwe, denn er ist gütig,

regel 2

kié l."ooláam "chas.dóo
want tot onbepaalde tijd zijn loyaliteit

want Zijn goedertierenheid is in der eeuwigheid;
want Zijn goedertierenheid is voor eeuwig.
want zijn goedertierenheid is tot in eeuwigheid.
– tot in eeuwigheid is zijn genade.
– zijn liefde kent geen grenzen –
Eeuwig duurt zijn liefde.
– eeuwig duurt zijn trouw –
want voor eeuwig is zijn vriendschap!
Want zijn liefderijke goedheid duurt tot onbepaalde tijd;
Eeuwig duurt zijn loyale liefde.
Zijn loyale goedheid is er voor altijd!
His love endures for ever.
For his mercy endureth for ever.
for his kindness endures forever.
Denn in Weltzeit wáirt seine Huld.
denn ewig wáirt sein Gnade.
denn sein Güte wáirt ewig!
denn ewig wáirt seine Huld.

Gelijke of vergelijkbare zinnen komen elders voor in Jer. 33:11, 1 Kron. 16:41, 2 Kron. 7:3,6, Ezra 3:11. Deze passages zijn aanwijzingen dat men refereerde aan het gebruik om Psalm 136 te zingen. Ook denken we aan Ps. 106:1, 107:1 en in de Psalmen 118 op meerdere plaatsen.

De functie van het refrein is van groot belang. Hans Schmidt schrijft in zijn *Handbuch zum Alten Testament – Die Psalmen* het volgende:

Eigenartig und gewiss das eigentlich Wirksame an diesem Liede ist, dass dem Vortrag einer einzelnen Sängerstimme Vers für Vers von der Gemeinde oder einem Sängerchor mit dem Bekenntnis des Tages geantwortet wird: "Den ewig wáirt seine Huld."

En Friedrich Baethgen in *Handkommentar zum Alten Testament – Die Psalmen* als voetnoot:

Die durch den ganzen Psalm hindurch gleichlautende jedesmalige zweite Vershälfte scheint von einem priesterlichen Gegenchor oder von der Gemeinde gesungen zu sein, vgl. II Chr. 7:3,6.

Die observatie snijden zeker hout. We zien zang en tegenzang: een enkele stem die de eerste regel zingt/zegt, een regel waarin een bepaalde thematiek doorklinkt en een koor dat de tweede regel ten gehore brengt.

Los van de vraag of er aan een refrein nog speciale eisen te stellen zijn, is het nuttig om de inhoud te analyseren. We gaan er immers ook vanuit dat juist dat refrein betekenisvol is.

De betekenis van de grondtekst en de vertaling

kié

De tweede regel begint met het woordje **kié**, doorgaans vertaald met 'want'. Dat woordje kan in de vertaling soms heel goed achterwege blijven omdat dat impliciet door de lezer zo al wordt gevoeld door de aaneenschakeling van de twee zinsdelen. De zin 'Geef mij wat brood, ik heb honger' toont hetzelfde, het oorzakelijke verband is impliciet al aanwezig.

I."ooláam

Dan volgt de uitdrukking **I."ooláam**, vaak vertaald met 'voor eeuwig' of woorden van gelijke strekking. Strikt genomen is 'eeuwig' of 'voor eeuwig' niet zo'n nauwkeurige vertaling hiervan (hoewel het hier wel toepasselijk is), het woord **laa-néTSach**" zou dat preciezer aangeven.

De uitdrukking **I."ooláam** komt van de Hebreeuwse stam **"aalám**, 'to hide, conceal'. *Wilson's Old Testament Word Studies* omschrijft de tijdsfactor **"ooláam** als: 'duration of time, which is concealed, as being of an unknown or great length, with respect to time either past or to come'.

Letterlijk vertaald zou **I."ooláam** kunnen worden weergegeven met 'tot onbepaalde tijd' zoals de NW-vertaling consequent doet. Dat klinkt echter allesbehalve poëtisch; het komt in het normale spraakgebruik nauwelijks voor en lijkt meer een juridische term; het suggereert bovendien dat er ooit een eind aan zou kunnen komen, een gedachte die in sommige gevallen opportuun is, maar zeker niet in alle. En zeker niet hier! In Psalm 136 wordt niet bedoeld dat er een zekere ongewisheid zit in de duur van Gods loyaliteit, dus 'voor eeuwig' past wel bij de tekst. In de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen* is gekozen voor de uitdrukking 'voor altijd', een gebruikelijke term die mijns inziens de hier gebruikte betekenis van **I."ooláam** goed weergeeft en die ook past bij de natuurlijkheid van hoe het woord wordt gebruikt.

"chésed

Het laatste woordje in de tweede regel is **"chas.dóo**. Ontdaan van de bezittelijke suffix is dat het woordje **"chésed**. Het bezwaar van Verheij gold de weergave van dit woord. In de eerdergenoemde vertalingen wordt dit op deze plaats nogal verschillend weergegeven: 'goedertierenheid', 'liefderijke goedheid', 'genade', 'liefde', 'trouw' en 'vriendschap' (naast de anderstalige weergaven). In de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen* staat op deze plaats: 'loyale goedheid'. Het woord is in ieder geval rijk aan betekenissen.

Dat blijkt al bij een kleine rondgang langs diverse handboeken.

- *Woordenboek Hebreeuws Nederlands* van Jitschak Pimentel geeft:
genade, gunst
- *Lisowsky's Konkordanz zum Hebräische Alten Testament* vermeldt (d/e/l):
Verbundenheit, Güte, Gnade / solidarity, kindness, grace / sodalitas,
clementia, gratia
- *The Complete Hebrew-English Dictionary* van R. Alcalay vertaalt:
favour, goodness, love, grace, mercy, charity, kindness, benevolence,
benefaction, boon
- Benjamin Davidson geeft in *The Analytical Hebrew and Chaldee Lexicon*:
–I. kindness, mercy. –II. grace, beauty
- Fürst in *Hebräisches und Chaldäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*:
Güte, Wohlwollen, Gefälligkeit, Gnadenerweisung, Liebe (...)
v. Verhältnisse des Menschen zu Gott: *Frömmigkeit (...)* v. Gott gegen
Menschen: *Huld, Gnade, göttliche Gunst*
- Gesenius in *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament* :
Liebe, Gunst, Gnade (...)
- Koehler / Baumgartner in *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*:
1. d. Verhalten gegenüber Andern, zu denen man im Verwandtschafts-,
Freundschafts-, Gast-, Zugehörigkeits- oder Dienst-Verhältnis steht, **die
Gemeinschaftspflicht, Verbundenheit, Solidarität.**
2. im Verhältnis zwischen Gott u. Volk oder Einzelnen: **Verbundenheit.**
- Brown/Driver/Briggs noemen in *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*:
goodness, kindness. I. *of man*: (...) II. *of God*: *kindness, lovingkindness* in
condescending to the needs of his creatures.
the kindness of God is **a.** abundant, **b.** great in extent, **c.** everlasting (Ps. 136)
d. good (...)

Nelson Glueck schreef hier een uitgebreide verhandeling geschreven over, in het Duits uitgegeven onder de titel: 'DAS WORT HESED – IM ALTTESTAMENTLICHEN SPRACHGEBRAUCHE ALS MENSCHLICHE UNS GOTTLICHE GEMEINSCHAFTSGEMÄSSE VERHALTUNGSWEISE'. Glueck geeft daarin een grondige analyse en constateert in de woordbetekenis een grote mate van wederkerigheid. Hij beschrijft "**chésed** onder andere als

- 'die einem Rechts-Pflicht-Verhältnis einer Familien- oder Stammgemeinschaft entsprechende Verhaltensweise',
- 'die gemeinschaftgemässe Verhaltensweise der Menschen unter sich und, explicit, Gott gegenüber'.

Over dat laatste gaat het in Psalm 136. Deze categorie werkt hij nog uit naar

- ‘die gemeinschaftgemässe Verhaltungsweise Gottes den Patriarchen gegenüber’,
- ‘die gemeinschaftgemässe Verhaltungsweise Gottes David und seinem Hause gegenüber’,
- ‘die gemeinschaftgemässe Verhaltungsweise Gottes seinem Volke gegenüber’, etc.

Glueck schrijft op blz. 45 ook specifiek over de uitdrukking waarmee Psalm 136 begint en over het woord "**chésed** in het refrein. Hij begint met de stelling dat de uitdrukking betrekking heeft op de relatie tussen God en Israel.

Nur in Esra 3, 11 wird Israel in der Formel ausdrücklich erwähnt. Aber auch all die anderen Stellen kommen nur in Beziehung mit Israel vor. Diejenigen die Gott fürchten, können den Lobgesang anstimmen: "auf ewig waltet sein "**chésed**", denn ihnen, die durch Gottesfrucht ihre Gemeinschaftstreue beweisen, gewährt Gott sein "**chésed**. (...)

En hij beschrijft dat "**chésed** meer moet zijn dan alleen maar ‘goedheid’, ‘genade’, of (in het Duits) ‘Huld’ (‘Geneigtheit, Wohlwollen, Wohlgesinntheit des Herrn gegenüber dem Untergebenen, wird oft im religiösen Sprachgebrauch verwendet’), en verklaart dat aan de hand van Psalm 136.

Wenn aber das "**chésed**-Verhältnis zwischen Jahwe und seinem Volke als durch seine Güte verursacht gedacht war, so blieb doch "**chésed** selbst die dem Rechts-Pflicht-Verhältnis der Gemeinschaft entsprechende Verhaltungsweise, welche Jahwe zu erweisen sich verpflichtet hatte. Nur so ist z. B. "**chésed** in Ps. 136, 10-Ende zu verstehen.

En nog wat specifiek:

Es war nicht in seiner Gnade oder Huld oder Güte begründet, dass Jahwe die Erstgeborenen Ägyptens schlug (V. 10), Israel befreite (V. 11), Pharaoh und sein Heer ins Schilfmeer schüttete (V. 15), mächtige Könige tötete und sonst um seines Volkes willen sich im Laufe der Geschichte in seiner ganzen Macht offenbart hat. In seiner Gnade konnte Jahwe den Feinden Israels und seinem Feinde nicht entgentreten. Beigestanden hatte er dem Volke seiner Gemeinschaft, indem er in Treuen für sie den entsprechenden gemeinschaftsgemässen "**chésed** betätigte. Durch das Lob Jahwes am Anfang und Ende des Psalms als Herrn aller Herren, des Schöpfers von Himmel und Erde, des Ernährers aller Lebewesen hob man die in seinem "**chésed** für Israel erwiesenen Macht Jahwes noch weit hervor und besang auch in seinem Zusammenhang seinen ewig währenden "**chésed**. Sinngemäss könnte man "**chésed** in diesen Formelstellen mit "gemeinschaftsgemässe Treue" oder "in Treue erwiesene, gemeinschaftsgemässe Hilfe" wiedergeben.

Het geheel overziend en terugkijkend naar de verschillende vertalingen: mijns inziens doet de vertaling van "**chésed** met 'liefde' te weinig recht aan de hierboven genoemde rijkdom aan betekenissen en ook aan de geschetste wederkerigheid die te maken heeft met de verbondsverhouding. In het verlengde hiervan is het woordje 'trouw' een veel betere weergave. Maar toch, "**chésed** gaat verder dan dat. Het woordje 'trouw' is niet de meest preciese weergave, zoals al is te zien aan de daaraan toegevoegde specifieke bepalingen en omschrijvingen. Daarbij komt dat het begrip 'trouw' ook zo al in de Bijbel voorkomt, maar dan als vertaling van een ánder Hebreeuws woord. En waarom zou men die begrippen door elkaar heen gebruiken als daar geen noodzaak toe is?

In zijn boek *DE DERIVATA VAN DE STAM a-m-n IN HET HEBREEUWSCH VAN HET OUDE TESTAMENT* noemt J.C.C. van Dorssen onder andere het woordje **emoenáh**. Onder het kopje *Als attribuuft van God* noemt hij **emoenáh** en vertaalt het met 'trouw'. Daarbij verwijst hij onder andere naar Deut. 32:4, Jes. 11:5, 25:1 Psalm 33:4, 36:6, 40:11, 89:2,6,9, 96:13, 119:75,90,138, 143:1, etc. Veel vertalers zijn dezelfde gedachte toegedaan en vertalen ook met 'trouw'. Dat is dus **emoenáh**.

Maar het woord "**chésed** is een ander woord en zou, althans zo zie ik het, bij voorkeur ook anders moeten worden weergegeven. Daarbij komt dat 'trouw' en 'loyaliteit' toch ook wel wat verschillend zijn – een loyale klant is meer dan alleen maar een trouwe klant. Loyaliteit gaat verder.

In de toelichting bij de TLVG-vertaling schreef ik over het woord "**chésed** de volgende verantwoording:

Het woord '*chésed* is een prachtig woord met een bijzondere betekenis; het heeft te maken met uitingen van genegenheid die horen bij een bepaalde verbondsrelatie. Dat kan tussen mensen onderling zijn, familiebanden, vriendschapsbanden etc., maar ook van God naar de mens en omgekeerd. Het is niet alleen liefde – het begrip liefde staat dichterbij het woord *ahaváah*. Goedheid is ook geen goede weergave – dat past meer bij *Tóov*. Het woord '*chésed* is veel meer 'loyale liefde', 'trouwe liefde', 'loyale goedheid', 'verbondenheid', of gewoon 'loyaliteit'; altijd tegen de achtergrond van een bestaande relatie.

Resumerend, de in Psalm 136 beschreven daden van God zijn nogal gevarieerd: zijn scheppingswerken, Gods bescherming, van de uittocht uit Egypte tot aan de verovering van het beloofde land, en het verschaffen van voedsel aan al wat leeft. De weergave van "**chésed** zou mijns inziens op al die plaatsen passend moeten zijn.

Ik geef graag toe dat dit subjectief is, maar 'trouw' kan mijns inziens niet goed dienen als de gemeenschappelijke noemer voor ál die daden; het komt mij te passief over. Vandaar mijn voorkeur in dit geval voor 'loyale goedheid'.

Het poëtische karakter van het refrein

De opmerkingen van dr. A.J.C. Verheij gingen echter niet zozeer over de vraag wat de juiste betekenis is, hij vindt zesentwintig keer 'loyale goedheid' gewoon 'wat veel van het goede'. Wat hem waarschijnlijk stoort, dat is het gebruik van een uitdrukking in plaats van een enkel woord en, als gevolg daarvan is er de lengte van de uitdrukking. Was het nodig om het zo te vertalen? Zou een enkel woord hier in het refrein niet beter zijn?

Ter verklaring het volgende.

Ik heb om te beginnen geprobeerd om een correcte weergave te vinden, een weergave die als refrein ook inhoudelijk past bij de genoemde verzen.

- Het moet dus niet zo zijn dat het qua ritme en klank prachtig is maar inhoudelijk wringt; accuratesse blijft mijns inziens van groot belang.
- Vervolgens moet het mijns inziens goed zingbaar zijn, het was bedoeld om door een koor te worden gezongen.

Ik heb geprobeerd aan beide eisen te voldoen. En ik heb daarbij gezocht naar een ritmisch sterke passage die het begrip goed verwoordt.

Dat werd: *'Zijn lo-ya -le goedheid   is er voor altijd!'*
Grafisch weergegeven: ■   ▪   ■   ▪   ■   ▪   ■   ▪   ■   ▪   ■

Een zin als deze is muzikaal uitstekend vorm te geven waardoor het gemakkelijk in het geheugen kan worden gegrift. Dat kan natuurlijk met andere teksten ook – een goede componist kan voor veel van de genoemde refreinteksten met een pakkende melodie komen, toch zal het ene gemakkelijker zijn dan het andere; ik denk dat deze tekst zich daar toe leent.

Voor het laatst bijgewerkt: 3 juni 2019